Ա. Հ. ՂԱԶԱՐՈՍՅԱՆ

ԳԼԱՁՈՐԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՈՒՄ ԸՆԴՕՐԻՆԱԿՎԱԾ ՁԵՌԱԳՐԵՐ

Միջնադարյան Հայաստանում գրչության կենտրոն էր ամեն մի դպրոց, վարդապետարան և համալսարան: Ուսուցման դասագրքերը ձեռագրերն էին: Աստվածաշնչի հետ մեկտեղ օգտագործվում էին ուսուցվող առարկաների վերաբերյալ երկեր, մասնավորապես ժողովածուներ կամ առանձին հեղինակների մատենագրություններ: Դրանց ընդօրինակությունները աշակերտները կատարում էին նախ իրենք սովորելու համար, իսկ երբ գրիչներ էին դառնում, մասնագիտանում այդ արվեստի մեջ, պատվերներ էին ստանում ուրիշներից թե՛ այն դպրոցներում, որտեղ սովորում էին, և թե՛ վանքերում ու եկեղեցիներում, ուր ծառայության էին անցնում: Այդ պատճառով գրչության կենտրոն էր ամեն մի վանք ու եկեղեցի, որոնց հոգևորականների կբաղմունքի մի բնագավառն էլ այդ է եղել[1]:

Գլաձորի համալսարանի րաբունապետերը հայոց վարդապետարանների ծրագիրը հարստացնելու համար անհրաժեշտ ձեռագրերի ընդօրինակությունները հանձնարարում էին ոչ միայն իրենց սաներին, տեղի մասնագիտացած գրիչներին, այլև տարբեր վայրերում աշխատող հմուտ գրիչներին: Նոր ստացված ձեռագրերը ստուգվում էին, սրբագրվում: Դրանց հսկողությունը, սկսած Ս. Առաքելոց վանքում ուսանելու տարիներից, դրված էր Եսայի Նչեցու վրա, մինչև նրա րաբունապետություն ստանալը հայոց առաջին համալսարանում:

Ձեռագրերը բազմացնելու նպատակով վերստին ընդօրինակել էին տալիս դրանք նոր ընդունված սաներին, կրկին սրբագրում և հանձնում էին օգտագործման:

Գլաձորի սաների և առանձին գրիչների կողմից ընդօրինակվել են հազարավոր ձեռագրեր, սակայն այնտեղից մեզ շատ քիչ ձեռագրեր են հասել, և դրանցից ոչ բոլորն են, որ ունեն հիշատակարաններ, ուր նշված են ընդօրինակման տեղն ու ժամանակը:

Օգտվելով ձեռագրերից և նրանց հրատարակված հիշատակարաններից ու Գլաձորի համալսարանի մասին գրված ուսումնասիրություններից, մենք ճշգրտել ենք որոշ ձեռագրերի պատկանելությունը և կազմել Գլաձորի համալսարանից մեզ հասած ձեռագրերի ցանկը[2]:

Քանի որ Գլաձորի համալսարանի նախապատրաստությունը Ներսես Մշեցին սկսել էր դեռևս Մշո Ս. Առաքելոց վանքում, ուստի մենք ներկայացնում ենք նաև նրա համար ընդօրինակված ձեռագրերը:

---

[1] Հ. Ոսկյան, Վանի Վասպուրականի վանքերը, Վիեննա, 1947 թ., էջ 1057:

[2] Մեր ուսումնասիրությունը տպագրվել է ՀՍՍՀ ԳԱ Հաս. գիտ. «Լրաբեր» ամսագրում, 1984 թ. № 3, էջ 58—66: Այստեղ ներկայացնում ենք միայն ցանկը:

«Ձեռագրի հասցեն» սյունակում բերված են հավաքածուների անունն ու ձեռագրի համարը: Գրականությունից օգտվելու դեպքում աղբյուրները համառոտագրել ենք ըստ նշված կարգի:

1. Ալիշան, Սիսական — Ղ. Ալիշան, Սիսական, Վենետիկ, 1893 թ.
2. Ալիշան, Սիսուան — Ղ. Ալիշան, Սիսուան, Վենետիկ, 1885 թ.
3. Կյուլեսերյան, Ցուցակ Անկիւրիոյ — Բ. Կյուլեսերյան, Ցուցակ ձեռագրաց Անկիւրիոյ Կարմիր վանուց և շրջակայից, Անթիլիաս, 1957 թ.
4. Հովսեփյան, Խաղբակեանք... — Գ. Հովսեփյան, Խաղբակեանք կամ Պռոշեանք Հայոց պատմութեան մէջ, Անթիլիաս, 1969 թ.
5. Մուրադյան, Ցուցակ Մշո Առաքելոց վանքի — Ս. Մուրադյան, Ն. Մարտիրոսյան, Ցուցակ ձեռագրաց Մշո Ս. Առաքելոց վանքի և շրջակայից, Երուսաղեմ, 1967 թ.
6. Կոնիբեր, Ցուցակ Բրիտանական թանգարանի — Ֆ. Կոնիբեր, Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց Բրիտանական թանգարանի, Լոնդոն, 1913 թ.
7. Լալայան, Ցուցակ Վասպուրականի—Ե. Լալայան, Ցուցակ Վասպուրականի հայերէն ձեռագրաց, Թիֆլիս, 1915 թ.
8. Արձագանք 1888 թ. — Արձագանք, Թիֆլիս, 1888 թ. 10.
9. Բազմավէպ 1947 թ. 9—10 — Բազմավէպ, Վենետիկ, 1947 թ. 9—10.

ՆԵՐՍԵՍ ՄՇԵՑՈՒ ՀԱՄԱՐ ԸՆԴՕՐԻՆԱԿՎԱԾ ՁԵՌԱԳՐԵՐ

№ բովանդակությունը	թվա-կանը	գրչության վայրը	գրիչը	ստացողը	ձեռագրի հացեն
1. Մեկնութիւն Հնգեմատենի Վարդանայ	մինչեվ 1270	Խոր Վիրապ	Հովհաննես	Ներսես վարդապետ	Մատենադարան № 1094
2. Փիլոնի Լուծմունք Հնգեմատենից	1275	Եղիավարու վանք	Գրիգոր Բարսեղ	Ներսես վարդապետ	Մատենադարան № 3932
3. Ճառք սրբոյն Բարսեղի	1279	Եղիավարու վանք	Ստեփանոս	Ներսես րաբունի	Մատենադարան № 5595
4. Ճառք սրբոյն Բարսեղի	1279	Եղիավարու վանք	Եսայի գրիչ, սրբագրող	Ներսես րաբունի	Մատենադարան № 5595
5. Եղնիկ Կողբացի, Եղծ Աղանդոց	1280	[Եղիավարու վանք]	Լուսեր	Ներսես հռետոր	Մատենադարան № 1097
6. Մեկնութիւն Եսայեայ Դաւթի Քոբայրեցւոյ	1281	Գուգարք, Մշկավանք	Եսայի գրիչ, սրբագրող Բարսեղ	Ներսես րաբունի	Մատենադարան № 1758

ԳԼԱՁՈՐՈՒՄ ԸՆԴՕՐԻՆԱԿՎԱԾ ՁԵՌԱԳՐԵՐ

№ բովանդակությունը	թվա-կանը	գրչության վայրը	գրիչը	ստացողը	ձեռագրի հացեն
1. Մատենագրութիւնք Դիոնիսոսի Արիսպագացւոյ	1282	[Աղբերց վանք]	Ստեփանոս Եսայի սրբագրող	Ներսես հռետոր	Մատենադարան № 49
2. Հաւաքածոյ	1283—12 ²4	Վայոց ձոր, Աղբերց վանք	Մաթևոս Կիլիկեցի, Եսայի Մոմիկ, Սարգիս	Ներսես րաբունի	Վիեննա № 571
3. Խրատ Եւագրեայ	1284	[Աղբերց վանք]	Սարգիս	Եսայի վարդապետ	Մատենադարան № 437
4. Ժողովածու	12ˇ3—1284	[Աղբերց վանք]	Եսայի, Սարգիս, Սիմեոն	Եսայի վարդապետ	Մատենադարան № 437
5. Ժողովածու	1284	[Աղբերց վանք]	Եսայի	Գրիգոր արքեպիսկոպոս	Մատենադարան № 1422
6. Մեկնութիւն կաթողիկէից թղթոց	1291	Գլաձոր	Հովհաննես	Եսայի	Վենետիկ № 656
7. Նարեկ	1291	[Գլաձոր]	Մատթեոս	Տիրատուր	Կյուլեսերյան, Ցուցակ Անկիւրիոյ, էջ 659
8. Մեկնութիւն գործոց առաքելոց	1292	[Գլաձոր]	Հովասափ	Եսայի	Մատենադարան № 1363
9. Մեկնութիւն Եսայեայ մարգարէի	1292	[Գլաձոր]	Սիմեոն		Ալիշան, Սիսուան, էջ 103
10. Ժողովածու	1292	Գլաձոր	Վարդան Կիլիկեցի	Եսայի վարդապետ	Մատենադարան № 470
11. Յաղագս երկնային քահանայապետութեանց	1298	Գլաձոր	Վարդան Կիլիկեցի	Եսայի	Երուսաղեմ № 1709
12. Մեկնութիւն ինն երանութեանց Գրիգորի Նիւսացւոյ	1298	Գլաձոր	Վարդան Կիլիկեցի	Եսայի	Մատենադարան № 749
13. Գիրք Պիտոյից	1298	Գլաձոր, Ս. Նախավկա	Հովհաննես	Եսայի	Մատենադարան № 6273
14. Մեկնութիւն կաթողիկէից թղթոց	1298	Գլաձոր, Ս. Ստեփանոս	Մկրտիչ	Եսայի	Մատենադարան № 1409
15. Մեկնութիւն Սաղմոսաց Ներսիսի Լամբրոնացւոյ	սկիզբ 1296	Գլաձոր	Հովհաննես Երզնկացի, Վարդան Կիլիկեցի	Եսայի	Մատենադարան № 6558

բովանդակությունը	թվա-կանը	գրչության վայրը
	1302	
16. Հաւաքումն մեկնութեան մարգարէութեանըն Եզիկէլի	1303	Գլաձոր
17. Մեկնութիւն Դանիէլի Վարդանայ վարդապետի	1303	Գլաձոր
18. Աւետարան	1304	Գլաձոր, Ս. Ստեփանոս
19. Մեկնութիւնք	1306	Գլաձոր
20. Աւետարան	1307	Գլաձոր
21. Աւետարան	1309	Գլաձոր
22. Ժողովածու Իմաստասիրականք	1309	Գլաձոր
23. Քերականութիւն Եսայեայ	1309	[Գլաձոր]
24. Մեկնութիւն Սաղմոսաց Ներսիսի Լամբրոնացւոյ	1312	Գլաձոր
25. Աւետարան	1313	Գլաձոր, Ս. Նախավկա
26. Մեկնութիւն Եզիկիէլի Եսայեայ Նչեցւոյ	1313	Ս. Նախավկա
27. Աւետարան	1314	Գլաձոր
28. Մեկնութիւն վեցօրեայ արարչութեան	1314	Գլաձոր
29. Աստուածաշունչ	1317	Գլաձոր
30. Ժողովածու	1317	Գլաձոր
31. Ոսկեփորիկ	1317	Գլաձոր
32. Աւետարան	1317	Գլաձոր
33. Մատենագրութիւնք Գրիգորի Նիւսացւոյ	1318	Գլաձոր
34. Ժողովածու Մեկնութեանց	1318	Գլաձոր
35. Աստուածաշունչ	1318	Գլաձոր
36. Կանոնգիրք	1318	Գլաձոր
37. Աւետարան	1319	Գլաձոր
38. Մեկնութիւն Դիոնկիսեայ Արիսպագացւոյ Եսայեայ Նչեցւոյ	մինչեվ 1319	Գլաձոր
39. Գիրք Պիտոյից	1321	Գլաձոր, Ս. Ստեփանոս

գրիչը	ստացողը	ձեռագրի հասցեն
Մկրտիչ Թեղենացի	Եսայի	
հեղինակ՝ Եսայի Նչեցի	Ստեփանոս մետրոպոլիտ	Մատենադարան № 5566
Մխիթար Սասնեցի	Հովհաննես Արճիշեցի	Մատենադարան № 3606
Ոսկան	Եսայի	Ալիշան, Սիսական, էջ 134
Հովհաննես Երզնկացի	Հովհաննես Երզնկացի	Մատենադարան № 2520
Պողոս		Բազմավէպ, 1947 թ. № 9—10, էջ 217
Տիրատուր	Եսայի	Մատենադարան № 3393
Տիրատուր		Մատենադարան № 1751
Գրիգոր արքեպիսկոպոս	Եսայի (հեղինակ)	Մուրադյան, Ցուցակ Մշո Առաքելոց վանքի, էջ 17
Խաչատուր	Դավիթ րաբունի	Մատենադարան № 4679
Պողոս	Եսայի	Մատենադարան № 7842
Առաքել Հաղբատեցի	Ավետիք	Արձագանք, 1888 թ. № 10, էջ 129
Պողոս	Ստեփանոս Տարսայիճ	Մատենադարան № 9150
Բարսեղ Գրիգոր	Եսայի	Մատենադարան № 1657
Տիրացու Կիրակոս	Եսայի Կիրակոս	Մատենադարան № 353
Կարապետ	Եսայի	Մատենադարան № 6897
Սարգիս	Եսայի	Վենետիկ № 265
Ամիր Սարգիս	Եսայի	Մատենադարան № 4456
Հակոբ Թագորացի	Եսայի	Մատենադարան № 418 Ալիշան, Սիսական էջ 133
Եփրեմ	Եսայի	Մատենադարան № 1419
Ստեփանոս	Եսայի	Մատենադարան № 206
Հակոբ Թագորացի	Եսայի	Հովսեփյան, Խաղբակեանք... էջ 348—349 Վենետիկ № 1917
Եսայի	Եսայի	Մատենադարան № 167
Ներսես	Եսայի	Մուրադյան, Ցուցակ Մշո Առաքելոց վանքի էջ 22—23

բովանդակությունը	թվա-կանը	գրչության վայրը
40. Աւետարան	1321	Գլաձոր
41. Ճառք Գրիգորի Աստուածաբանի	1321	Գլաձոր, Ս. Ստեփանոս
42. Աւետարան	13[illegible]3	Գլաձոր
43. Իմաստասիրականք	1325	Գլաձոր
44. Թովմա Ագուինացի յաղագս յեօթն խոր-հըրդոյ	1325 հետո	Գլաձոր
45. Աստուածաշունչ	1328	Գլաձոր
46. Աւետարան	1329	Գլաձոր
47. Աստուածաշունչ	1332	Գլաձոր
48. Ժողովածու իմաստասիրականք	1334	Գլաձոր
49. Մեկնութիւն Երգոց երգոյն	1335	Գլաձոր
50. Մեկնութիւն երկոտասան մարգարէից Ներսիսի Լամբրոնացւոյ	1337	Գայլիձոր
51. Աստուածաշունչ		

գրիչը	ստացողը	ձեռագրի հասցեն
Կյուրոն	Դավիթ Եսայի	Կոնիբեր, Ցուցակ Բրիտանական թանգարանի էջ 24
Պողոս	Եսայի	Երուսաղեմ № 1414
Ստեփանոս	Եսայի	Մատենադարան № 6289
	Եսայի	Վիեննա № 353
Թորոս Տարոնացի	Սարգիս	Մատենադարան № 560
Դավիթ Գետկեցի	Առաքել Հաղբատեցի	Հովսեփյան, Խաղբակեանք. էջ 350
Թորոս Տարոնացի	Եսայի	Լալայան, Ցուցակ Վասպուրականի, էջ 91
Եփրեմ Դավիթ	Ներսես	Վենետիկ № 12
Հունան	Եսայի	Մատենադարան № 9222
Գրիգոր	Սարգիս	Մատենադարան № 1141
	Աւաքտեր	Մատենադարան № 3606
Եկեկել	Եսայի	Վենետիկ № 9